

достатньо змістовно викладені положення, які стосуються захисту споживачів у сфері електронної комерції. Беручи до уваги статус, який буде мати цей проект закону, положень статті 14 (захист персональних даних) та пункту 1 статті 8 (правовий статус суб'єктів електронної комерції) недостатньо для забезпечення адаптації законодавства ЄС, зокрема і статті 140 Угоди про асоціацію в разі її підписання. Крім того, у законопроект не внесено норми, які б регламентували порядок функціонування небажаних електронних повідомлень.

Список використаної літератури

1. Пояснювальна записка до проекту закону України «Про електронну комерцію» від 17 червня 2013 року № 2306а [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47409.

2. Правове регулювання електронної комерції. European Union's Tacis Programme. Ukrainian-European Policy and Legal Advice Centre / Група економічного та фінансового законодавства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ueplac.kiev.ua>

3. Про електронну комерцію : проект закону України : від 17 червня 2013 року № 2306а [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47409.

4. Трубін І. О. Правове регулювання електронної комерції в Україні / І. О. Трубін // Науковий вісник Національної академії державної податкової служби України. – 2007. – № 2. – С. 192–198.

5. Трубін І. О. Правові засади функціонування електронних грошей у сфері електронної комерції : [монографія] / Трубін І. О. – К. : Алерта, 2013. – 136 с.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2013 р.

УДК 347.73

В. В. Хохуляк,

к.ю.н., доцент, доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права,
Чернівецький факультет Національного
університету «Одеська юридична академія»

ЕВОЛЮЦІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ У ПРАЦЯХ ДЕРЖАВНИХ ДІЯЧІВ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

У статті досліджено розвиток вітчизняної фінансово-правової думки першої половини ХІХ ст. у наукових працях видатних учених та державних діячів, зокрема М. М. Сперанського, М. А. Балудянського, Є. Ф. Канкріна. Відзначено вагомий теоретичний вплив сформульованих ними наукових положень для подальшого становлення науки фінансового права.

В статье исследовано развитие отечественной финансово-правовой мысли первой половины XIX века в научных работах выдающихся ученых и государственных деятелей, в частности М. М. Сперанского, М. А. Балудянского, Е. Ф. Канкрин. Отмечена весомая теоретическая роль сформулированных ими научных положений для дальнейшего становления науки финансового права.

In the article is investigated the development of home financially-legal opinion of the first half of XIX of century in scientific works of M. M. Speranskiy, M. A. Baludianskiy, E. F. Cancrin. Is noted considerable theoretical significance of their scientific statements contained in the further development of science financial law.

Ключові слова: наука фінансового права, М. М. Сперанський, М. А. Балудянський, Є. Ф. Канкрін.

Важливим фактором становлення вітчизняної фінансово-правової думки у першій половині ХІХ століття стали теоретичні концепції, розроблені вітчизняними державними діячами у сфері управління фінансами. Зокрема, одним з визначальних поштовхів до розвитку фінансово-правового вчення була розробка та затвердження на найвищому державному рівні плану комплексного реформування фінансової системи держави, відомого під назвою «План фінансів». Теоретичне обґрунтування даного документа, здійснене М. М. Сперанським та М. А. Балудянським, фактично стало першою у вітчизняній історії науковою основою вироблення засад державної фінансової політики та заклало методологічні орієнтири для подальшого розвитку науки фінансового права. Не менш яскравий слід в історії фінансово-правової науки залишила постать Є. Ф. Канкріна – міністра фінансів, «батька грошової реформи» Російської імперії, який реалізовував практичну діяльність відповідно до ідей, висвітлених у власних наукових творах, що становили теоретичну основу управління держав-

ними фінансами. Звернення до творчої спадщини цих талановитих державників та видатних учених, праці яких не втратили своєї наукової значущості і сьогодні, дозволяє з позиції історичного досвіду оцінити правові реформи бюджетної, податкової, грошово-кредитної та банківської систем, які проводяться сьогодні.

У вітчизняній фінансово-правовій літературі неодноразово підкреслювалося вагомим значенням творчого доробку державних діячів Російської імперії першої половини ХІХ ст. для становлення та розвитку вітчизняної теорії фінансового права. Зокрема, визначальний вплив вироблених ними теоретичних положень і концепцій на формування фінансово-правової думки високо оцінений вченими на межі ХІХ–ХХ ст.ст., а саме: М. І. Боголеповим, П. П. Гензелем, Д. О. Горловим, С. І. Іловайським, М. М. Коркуновим, В. О. Лебедевим, Т. В. Локотем, П. П. Мігулінім, І. Х. Озеровим, В. М. Твердохлебовим, І. І. Янжулом та іншими. Однак у радянській правовій науці ця проблематика досліджується вченими переважно у загальному контексті історії

фінансового законодавства. Спеціальних наукових досліджень, присвячених вивченню наукових праць державних діячів Російської імперії першої половини XIX ст., практично немає і в сучасній фінансово-правовій науці.

У даній статті ставиться за мету дослідити становлення вітчизняної фінансово-правової думки першої половини XIX ст., що відобразилося у наукових працях видатних учених та державних діячів, зокрема М. М. Сперанського, М. А. Балудянського, Є. Ф. Канкріна, а також визначити теоретичну значимість сформульованих ними наукових положень у сучасних суспільно-політичних умовах.

Розвиток вітчизняної фінансово-правової науки початку XIX століття нерозривно пов'язаний з постаттю одного з найвидатніших державних діячів в історії Російської імперії Михайла Михайловича Сперанського – державного секретаря, директора Комісії складання законів Російської імперії. Будучи теоретиком і практиком реформування системи державного управління, він керував розробкою програми покращання управління фінансами, що було зумовлено насамперед гострою необхідністю у застосуванні термінових заходів щодо нормалізації фінансової системи держави. Дана програма, що відома в науці під назвою «План фінансів», мала велике значення для подальшого розвитку державної фінансової системи, а її подальше втілення суттєво вплинуло на становлення теорії фінансового права. Практична реалізація плану глибинних фінансових перетворень вимагала прийняття цілого ряду правових актів. Розуміючи це, М. М. Сперанський надавав пріоритетне значення розвитку фінансового законодавства, пропонуючи вдосколювати такі окремі його галузі, як бюджетне, податкове і грошово-кредитне законодавство.

Фінансові правові ідеї М. М. Сперанського відзначалися комплексним характером: ним сформульовано підхід до розв'язання практично всіх гострих проблем фінансової системи тогочасної держави. Це дозволило американському досліднику М. Реффу стверджувати, що пропозиції та ідеї, висунуті М. М. Сперанським для обґрунтування реформи грошової і фінансової системи Росії, були поворотним пунктом в історії управління російськими фінансами. Як відзначав професор Новоросійського університету С. І. Іловайський, «План фінансів» М. М. Сперанського заслуговував на міжнародне визнання, а висунуті ним ідеї повинні були б бути реалізованими у європейських країнах, «в бюджетному устрої парламентських держав» [8, с. 53]. Це опосередковано підтверджує і професор М. Рефф, який вважає, що фінансові ідеї М. М. Сперанського випереджали погляди більшості західно-європейських економістів тогочасної епохи [2, с. 89–90].

Безумовно, значення фінансово-правових ідей цього видатного вченого та державника не обмежується лише мірою їх практичного застосування. Фінансово-правова наукова думка вперше в історії власного становлення стала основою модернізації фінансового законодавства, теоретичним підґрунтям суспільної практики. Тому, на наш погляд, саме з ученням М. М. Сперанського пов'язаний процес формування вітчизняної фінансово-правової думки як самостійного напря-

му наукових знань.

Характеризуючи роль фінансово-правових ідей М. М. Сперанського в розвитку вітчизняної науки фінансового права, не можна залишити без уваги постать його ідейного сподвижника М. А. Балудянського. На жаль, положення та ідеї цього видатного вченого, педагога та державного діяча, як і їх вплив на фінансову теорію і практику, залишаються поки що в тіні історії науки фінансового права. Дослідники історії фінансової науки неоднозначно оцінюють роль М. А. Балудянського у виробленні фінансової політики Російської імперії початку XIX ст. Зокрема, О. А. Ялбулганов у вступній статті до «Плану фінансів», опублікованій у 1998 році, лише коротко згадує про те, що М. М. Сперанський, розпочавши реформування фінансового управління, запросив у співробітники одного з найбільш освічених економістів того часу – М. А. Балудянського [15, с. 24]. Водночас О. М. Фатеев приписує авторство «Плану фінансів» М. А. Балудянському на рівні зі М. М. Сперанським, стверджуючи, що саме М. А. Балудянський здійснив теоретичне обґрунтування плану фінансових перетворень Російської імперії [12, с. 6].

Причиною розбіжностей у характеристиці ролі М. А. Балудянського у розвитку фінансово-правової науки є насамперед той факт, що більшість його творів не були опублікованими. Виняток становить лише публікація двох статей у «Статистичному журналі» у 1806 і 1808 роках [3; 4]. Про багатство та глибину думки вченого свідчать насамперед його рукописи та численні доповідні записки імператору Миколі I, державному секретарю М. М. Сперанському та міністру фінансів Д. О. Гур'єву, які зберігаються нині у різних архівах. Недостатня розробленість теоретичного доробку М. А. Балудянського в історії науки фінансового права ще більшою мірою загострює необхідність у детальному вивченні багатой теоретичної спадщини вченого.

Російський міністр освіти О. М. Голіцин, доповідаючи урядові про дефіцит наукових кадрів, зауважив: «Один народ, від якого можна нам бажати вчених, є карпатороси, які розмовляють однією з нами мовою і зберегли віру предків наших» [7, с. 13]. Серед цих «карпаторосів» був Михайло Андрійович Балудянський (у російському варіанті – «Балугьянский», рідше – «Болугианский»), що народився в українському Закарпатті (яке в той час входило до складу Австро-Угорської імперії).

Не зупиняючись детально на біографії М. А. Балудянського, оскільки цьому присвячено ряд публікацій у сучасній правовій літературі [6, с. 187–190; 11, с. 139–145; 13, с. 234–236], відзначимо, що найбільш плідним періодом його наукової діяльності став період роботи у четвертому відділі при Комісії складання законів та п'ятому відділі Міністерства фінансів Російської імперії, у яких він працював з 1809 року. На даних посадах основним його завданням стала розробка проекту фінансових перетворень Російської імперії, загальне керівництво яким здійснював М. М. Сперанський.

Як випливає з тексту записки, підготовленої до подання міністру фінансів Д. О. Гур'єву, у вказаний період М. А. Балудянським виконані такі праці:

1) план і проект зведення положень публічного права; 2) проект реорганізації міністерств; 3) великий за обсягом науковий твір з політичної економії і фінансів (у 8 томах); 4) проект фінансових перетворень та його теоретичне обґрунтування, що був затверджений у 1810 році, – «Система М. Балудянського»; 5) дослідження монетної системи; 6) доповідні записки про банки, фінансове управління головних держав Європи та про поземельний податок; 7) три історичні записки про фінансову адміністрацію в Росії з часів Петра I до 1812 року; 8) доповідна записка, піднесена імператору з викладенням нового фінансового «плану відновлення російського державного господарства післявійськових подій», удостоєна схвалення Його Високості; 9) проекти обігу паперових грошей у прикордонних територіях Російської імперії, а також інші проекти, що вимагали законодавчого розгляду [6, с. 188].

У доповідній записці, адресованій М. М. Сперанському, він писав: «Чого навчався і навчав інших в університеті, тим займаюсь на практиці в міністерстві фінансів, у частині законів». За результатами роботи в даних структурах М. А. Балудянським підготовлено та подано до ознайомлення М. М. Сперанському план реорганізації фінансів Росії, відомий в історії під назвою «Система Михайла Балудянського» [6, с. 190]. Даний рукопис, на жаль, не було опубліковано. Він був виявлений в архіві АН СРСР у Ленінграді і датований 1809 роком. У цій роботі викладені основні фінансово-правові ідеї вченого щодо проблем бюджету, потреби у раціональному використанні державних видатків, а також щодо проблеми функціонування податкової, грошової та кредитної систем держави. Учений виступав з гострою критикою меркантилізму, намагався поєднати окремі погляди фізіократів зі вченням А. Сміта, пристосовуючи їх до умов Росії.

Різностороння та надзвичайно трудомістка діяльність М. А. Балудянського в системі органів державної влади супроводжувалася його активною науково-педагогічною роботою. У 1817 році він обраний деканом філософсько-юридичного факультету Головного педагогічного інституту. Після перетворення цього закладу в Петербурзький університет у 1819 році М. А. Балудянський обраний його першим ректором [11, с. 139]. У даному університеті з перших днів його заснування функціонувала самостійна школа політичної економії і фінансів, засновником якої був саме М. А. Балудянський. Учений викладав навчальні дисципліни «політична економія» та «фінансове право». На жаль, тексти лекцій з цих курсів не збереглися, однак їх зміст частково відтворений на основі конспектів, складених його учнем, у майбутньому – академіком К. І. Арсенєвим [5, с. 5].

Серед визначних постатей, що залишили глибокий слід в історії фінансово-правової теорії і практики першої половини XIX ст., яскраво виділяється постать ученого, мислителя й державного діяча Георга Людвіга фон Канкріна (у російському варіанті – Єгора Францовича Канкріна). Як відзначив на рубежі XIX–XX ст.ст. дослідник історії науки фінансового права С. І. Іловайський, вплив наукової і практичної спадщини Є. Ф. Канкріна на розвиток фінансово-правової думки є значним і глибоким за змістом, і тому

його ім'я назавжди залишиться в історії російських фінансів [8, с. 37].

Будучи іноземцем за походженням, Є. Ф. Канкрін перебував на найвищих щаблях державної влади й обіймав посаду міністра фінансів Російської імперії протягом 21 року (з 1823 по 1844 р.), що було найбільш довгим за тривалістю терміном обіймання даної посади в історії держави. Не зупиняючись детально на біографії Є. Ф. Канкріна, оскільки вона неодноразово була предметом дослідження вітчизняних і закордонних учених кінця XIX, XX і початку XXI ст.ст. [10, с. 42–65; 14, с. 140–145], варто зосередити увагу на його внеску у розвиток науки фінансового права, адже він відомий і як фінансовий теоретик, наукові праці якого відіграли важливу роль у становленні фінансово-правової думки. Мова йде насамперед про такі його наукові твори, як «Про військову економіку в часи війни й миру» (1821 р.), «Світове багатство, національне багатство й державна економіка» (1823 р.), «Короткий огляд російських фінансів» (1838 р.), «Нариси політичної економіки та фінансів» (1845 р.).

У своїй першій науковій праці «Про військову економіку в часи війни й миру» Є. Ф. Канкрін окремо приділяє увагу фінансово-правовій проблематиці. На його думку, ефективна фінансова політика обов'язково повинна бути комплексною, яка всебічно враховує різні аспекти суспільного й державного життя. «Основна умова доброго керування фінансами, – пише він, – полягає у сприянні добробуту народу різними економічними покращаннями. Багатий народ може надавати й більші доходи державі. А виснажувати народ означає зрубувати дерево для одержання плодів. Зручніше, уникаючи нових податків, поліпшувати вже існуючі, оскільки нові податки можуть бути ще гірші, ніж старі. При цьому необхідно піклуватися за поступове щорічне збільшення доходів, оскільки витрати держави так само щорічно збільшуються» [1, с. 8].

У 1823 році Є. Ф. Канкріном була анонімно опублікована книга «Світове багатство, національне багатство й державна економіка». За висловом професора Петербурзького університету В. О. Лебедева, дана робота стала теоретичною програмою діяльності Є. Ф. Канкріна у сфері фінансового управління, яке він здійснював на посаді міністра фінансів. Він стояв на позиціях, які висвітлював у своїй роботі, протягом усього життя, і більш ніж двадцятилітній досвід керування державними фінансами не вплинув на його переконання [9, с. 193]. Основна ідея змодельованої ним фінансової системи полягає в тому, що між фінансовими інтересами держави й населення існують природні й корінні антагонізми, які можуть усуватися не інакше, як на шкоду одній або іншій стороні, «оскільки задоволення потреб держави становить перешкоди для вільного розвитку основних принципів народної економії». У зв'язку з цим гармонія між фінансовими інтересами держави й суспільства здалася йому неможливою.

Особливу роль у власній системі поглядів на фінансову систему Є. Ф. Канкрін відводив проблемі грошового обігу. Зокрема, абсолютно новою для свого часу була його пропозиція щодо необхідності у фіксуванні ціни паперових грошей перед їхнім погашенням. У майбутньому ця ідея знайшла своє

втілення в нормативному закріпленні процедури девальвації. Він вважав, що зменшення кількості паперових грошей необхідно здійснювати не за рахунок великих позик, а шляхом заощадження, відчуження державного майна у приватну власність і встановлення нових податків.

Свої фінансові ідеї Є. Ф. Канкрін здійснював на практиці, працюючи на посаді міністра фінансів. Він намагався їх втілювати у процесі управління державними фінансами по змозі, якщо тільки на шляху не з'являлися непереборні перешкоди. Із цього приводу Є. Ф. Канкрін писав: «Не завжди міністр фінансів може дотримуватися своїх принципів. Він не володар, а лише слуга, як у монархічних, так і конституційних державах. Але він ніколи не повинен сприяти тому, що суперечить справедливості. У важливих справах він ніколи не повинен робити вчинків проти власних переконань, однак, якщо це йому буде наказано – він повинен чесно виконувати наказ» [9, с. 194].

Таким чином, характеризуючи наукову діяльність видатних державних діячів, учених та непересічних особистостей, таких як М. М. Сперанський, М. А. Балудянський, Є. Ф. Канкрін, потрібно відзначити, що сформульовані ними глибокі теоретичні положення стали визначальними для подальшого розвитку фінансової та фінансово-правової науки XIX ст. Означені постаті не просто заслуговують на окреме місце на сторінках історії науки фінансового права – їх теоретичний доробок має вагому наукову та практичну значимість і сьогодні.

Список використаної літератури

1. Cancrin. Über die Militairökonomie im Frieden und Krieg und ihr Wechselverhältnisse zu den Operation. – St. Petersburg. B.1, 1821.
2. Raeff M. Michael Speransky: Statesman of Imperial Russia, 1772 to 1839. – Nijhoff, Hyperion Press, Incorporated, 1957. – 387 p.
3. Балугьянский М. А. Национальное богатство. Изображение различных финансовых систем / М. А. Балугьянский // Статистический журнал. – СПб., 1806. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 45–71; Ч. 2. – С. 33–70.
4. Балугьянский М. А. О разделении и обороте богатства / М. А. Балугьянский // Статистический журнал. – СПб., 1808. – Т. 2. – Ч. 1. – С. 1–35; Ч. 2. – С. 1–26.
5. Баранов П. М. А. Балугьянский. Биографический очерк / Баранов П. – СПб., 1882. – 26 с.
6. Верхола М. Вклад первого ректора Санкт-Петербургского университета Михаила Балудянского в развитие науки и образования / М. Вархола, Л. Дубовицка // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – 2009. – Вип. 15. – С. 187–190.
7. Данилюк Д. Д. Історія Закарпаття в біографіях і портретах : з давніх часів до п. 20 ст. / Данилюк Д. Д. – Ужгород : Патент, 1997. – 289 с.
8. Иловайский С. И. Учебник финансового права / Иловайский С. И. – 5-е изд. (посмертное); под ред. Н. П. Яснопольского. – Одесса, 1912. – 604 с.
9. Лебедев В. А. Финансовое право / Лебедев В. А. – СПб., 1889. – Т. 1. – 778 с.
10. Мондэй К. От военной к экономической науке : война и мир в мировоззрении Е. Ф. Канкрин / К. Мондэй // Диалог со временем. – 2009. – № 29. – С. 42–65.
11. Тебиев Б. К. Первый ректор Петербургского университета / Б. К. Тебиев // Высшее образование в России. – 2004. –

№ 11. – С. 139.

12. Фатеев А. Н. Академическая и государственная деятельность М. А. Балугьянского (Балудянского) в России / Фатеев А. Н. – Ужгород : Типография «Школьной помощи», 1931. – 64 с.

13. Хошуляк В. В. Проекти комплексного реформування системи державних фінансів М. А. Балудянського та їх вплив на становлення вітчизняної науки фінансового права / В. В. Хошуляк // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2012. – Вип. 20. – Ч. 1. – Т. 3. – С. 234. – (Серія «Право»).

14. Юровский В. Е. Министр финансов Е. Ф. Канкрин / В. Е. Юровский // Вопросы истории. – 2000. – № 1. – С. 140–145.

15. Ялбулганов А. А. Михаил Михайлович Сперанский / А. А. Ялбулганов // У истоков финансового права (М. М. Сперанский, Н. И. Тургенев, М. Ф. Орлов); под ред. А. Н. Козырина. – М. : Статут, 1998. – Т. 1. – 432 с. – (Серия «Золотые страницы российского финансового права»).

Стаття надійшла до редакції 05.12.2013 р.